

فلسفه جغرافیای سیاسی

ه. لفسن:

دکتر محمد رضا حافظ‌نیا

(عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس)

دکتر مراد کارایی

(عضو هیأت علمی دانشگاه خوارزمی و همکار علمی پژوهشی و مطالعات راهبردی)

پژوهشگاه مطالعات راهبردی

سرشناسه: حافظ‌نیا، محمدرضا، ۱۳۳۴ -

عنوان و نام پدیدآور: فلسفه جغرافیای سیاسی / نویسندگان محمدرضا حافظ‌نیا، مراد کاویانی‌راد
مشخصات نشر: تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۲۹۸ ص.

فروست: علوم سیاسی؛ ۱۶۴. جغرافیا سیاسی؛ ۲.

شابک: 978-600-5282-78-8

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

داشت: کتابنامه ص. ۲۷۷

موضوع: جغرافیای سیاسی

موضوع: جغرافیای سیاسی - ایران

موضوع: سیاست - جغرافیای

شناسه افزودن: کاویانی‌راد، ۱۳۵۴ -

شناسه افزودن: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

رده‌بندی کنگره: ۱۲ ف ج ۳۱۹ / JC

رده بندی دیویی: ۱۰/۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۷۱۱۸۱

فلسفه جغرافیای سیاسی

نویسندگان: محمدرضا حافظ‌نیا، مراد کاویانی‌راد

ناشر: پژوهشکده مطالعات راهبردی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳

تیراژ: ۱۵۰۰

چاپ و صحافی: کامیاب

قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۸۲-۷۸-۸

تهران خیابان کریم‌خان زند، خیابان آبان جنوبی، خیابان روضه شرقی،

شماره ۷ - صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۵۱۸۹

دورنگار: ۸۸ ۸۹ ۶۵ ۶۱

تلفن: ۸۸ ۹۱ ۲۸ ۳۰

روابط عمومی: ۸۸ ۸۰ ۲۴ ۷۷

تلفکس انتشارات: ۸۸ ۸۰ ۲۴ ۷۶

کلیه حقوق برای پژوهشکده مطالعات راهبردی محفوظ است.

پژوهشکده مطالعات راهبردی

فهرست مطالب

۱۱		سخن نامه
۱۳		پیش گفتار
۱۷		فصل اول: کلیات
۱۷		 مقدمه
۱۸		الف: فلسفه
۲۰		ب: چیستی معرفت علمی
۲۱		ج: فلسفه علم
۲۳		۱- هستی شناسی
۲۴		۲- معرفت شناسی
۲۷		۳- روش شناسی
۲۸		- رویکردهای شناختی
۲۸		۱- مکتب اثبات گرایی
۳۰		۲- مکتب ابطال پذیری
۳۳		۳- مکتب ساختار انقلاب علمی
۳۷		۴- مکتب هرمنوتیک (تفسیری)
۴۱		۵- مکتب تحلیل گفتمان
۴۴		ج. بنیاد فلسفی علم جغرافیا
۴۹		د. انسان جغرافیایی
۵۵		فصل دوم: تبیین فلسفی جغرافیای سیاسی
۵۵		الف: مقدمه
۶۲		ب: پاسخ به چیستی و چرایی جغرافیای سیاسی

ج: هدف غایی در جغرافیای سیاسی	۷۳
د: روش‌شناسی در جغرافیای سیاسی	۸۱
فصل سوم: تاریخ تحول جغرافیای سیاسی	۹۱
الف: تکامل اندیشه در جغرافیای سیاسی	۹۱
ب: تاریخ تحول رشته جغرافیای سیاسی	۱۲۳
ج: پیشگامان جغرافیای سیاسی	۱۲۳
- تور و و جغرافیای سیاسی	۱۲۳
۲- سانت و جغرافیای سیاسی	۱۳۰
- راتزل و جغرافیای سیاسی	۱۳۶
بحث و نتیجه‌گیری	۱۳۸
فصل چهارم: تعریف جغرافیای سیاسی	۱۴۳
مقدمه	۱۴۳
چهارچوب دیدگاهی تعریف	۱۴۴
۱- دیدگاه ربطی و علی	۱۴۴
۲- دیدگاه توصیفی	۱۴۷
۳- دیدگاه تحلیلی	۱۴۹
۴- دیدگاه پدیداری	۱۵۰
فصل پنجم: مکتب‌های جغرافیای سیاسی	۱۵۵
نکاتی درباره مکتب‌های معرفتی	۱۵۶
الف: مکتب محیطی در جغرافیای سیاسی	۱۵۹
ب: مکتب ناحیه‌ای در جغرافیای سیاسی	۱۶۵
ج: مکتب فضایی در جغرافیای سیاسی	۱۷۲
د: مکتب تعاملی در جغرافیای سیاسی	۱۷۵
ه: مکتب انتقادی در جغرافیای سیاسی	۱۸۰
فصل ششم: قلمروهای موضوعی جغرافیای سیاسی	۱۸۹
الف: مفاهیم بنیادی در جغرافیای سیاسی	۱۸۹
۱- جستار قلمرومندی انسان	۱۹۰
۱-۱- قلمرو	۱۹۰
۱-۲- قلمرومندی انسان	۱۹۱
۱-۳- قلمروخواهی	۱۹۲

۱۹۳	۱-۴- قلمرو گستری
۱۹۳	۱-۵- قلمروسازی
۱۹۴	۱-۶- قلمرو داری
۱۹۶	۱-۷- واقلمرو آگاهی
۱۹۷	۱-۸- باز قلمرو آگاهی
۱۹۸	۲- قدرت
۱۹۸	۲-۱- چیستی قدرت
۲۰۰	۲-۲- قدرت در جغرافیای سیاسی
۲۰۲	۳- جهانی شدن
۲۰۴	۴- همزیستی
۲۰۵	۵- مان
۲۰۷	۶- مرز
۲۰۹	۶-۱- مرز
۲۱۰	۶-۲- مرز
۲۱۲	۷- فضا
۲۱۵	۷-۱- پویایی شناسی فضا
۲۱۵	۷-۲- توزیع فضایی قدرت
۲۱۷	۷-۳- ساختار سیاسی فضا
۲۱۸	۷-۴- سازماندهی سیاسی فضا
۲۲۰	۷-۵- تمرکز و عدم تمرکز سیاسی فضا
۲۲۰	۷-۵-۱- نظام سیاسی فدرال
۲۲۲	۷-۵-۲- نظام سیاسی یکپارچه
۲۲۴	۸- ملت
۲۲۶	۹- کشور
۲۲۷	۱۰- فلسفه سیاست و حکومت
۲۲۹	۱۱- حکومت/ نظام سیاسی
۲۳۰	۱۲- نمادنگاری و همبستگی
۲۳۲	۱۳- علت وجودی (پیدایش و بقا) کشور
۲۳۳	۱۴- ناحیه گرایی
۲۳۴	۱۴-۱- گونه های ناحیه گرایی
۲۳۴	۱۴-۱-۱- ناحیه گرایی فرهنگی

۲۳۵.....	۱۴-۱-۲- ناحیه‌گرایی زبانی
۲۳۶.....	۱۴-۱-۳- ناحیه‌گرایی مذهبی
۲۳۷.....	۱۴-۱-۴- ناحیه‌گرایی مذهبی- زبانی
۲۳۷.....	۱۴-۱-۵- ناحیه‌گرایی اقتصادی
۲۳۸.....	۱۴-۱-۶- ناحیه‌گرایی سیاسی
۲۳۹.....	۱۵- جستار عدالت در جغرافیا
۲۴۰.....	۱۵-۱- عدالت جغرافیایی
۲۴۱.....	۱۵-۲- عدالت محیطی
۲۴۳.....	۱۶- آرمان‌شهر و فضای برگزیده
۲۴۵.....	۱۷- اکولوژی سیاسی
۲۴۷.....	۱۸- امر سیاسی
۲۴۹.....	۱۹- امنیت
۲۵۲.....	۲۰- ژئواکونومی
۲۵۳.....	۲۱- راهبرد ملی
۲۵۴.....	۲۲- قدرت ملی
۲۵۵.....	۲۳- شهروندی
۲۵۶.....	ب: شاخه‌های تخصصی جغرافیای سیاسی
۲۵۶.....	۱- ژئوپلیتیک
۲۶۳.....	۲- جغرافیای انتخابات
۲۶۵.....	۳- جغرافیای مرز
۲۶۸.....	۴- جغرافیای سیاسی شهر
۲۷۰.....	۵- جغرافیای سیاسی دریاها
۲۷۱.....	۶- جغرافیای سیاسی فضای مجازی
۲۷۴.....	۷- ژئواستراتژی (جغرافیای راهبردی)
۲۷۷.....	فهرست منابع و مآخذ

فهرست الگوها، جدول‌ها و اشکال

الگوی شماره (۱): جای پارادایمی از منظر کوهن	۳۷
الگوی شماره (۲): مفهوم زیست‌بوم جغرافیایی مکان و فضا	۵۸
الگوی شماره (۳): مفهومی تصویری مکان بسیط و اتمی	۵۹
الگوی شماره (۴): مفهومی بسیط و اتمی و کنش متقابل پدیده‌های فضایی در زیست‌بوم	۵۹
الگوی شماره (۵): الگوی تفکیک مکان و فضای جغرافیایی	۶۲
الگوی شماره (۶): سطوح ساخت‌های سیاسی و فضایی	۶۷
الگوی شماره (۷): فرایند تصویرسازی ژئوپلیتیک - مکان - فضای جغرافیایی	۶۹
الگوی شماره (۸): فرایند کشف و تولید معرفت‌یقینی علمی	۸۵
الگوی شماره (۹): ابعاد فرایند پژوهش در نگرش زیست‌بوم	۸۵
الگوی شماره (۱۰): مراحل انجام پژوهش علمی در جغرافیای سیاسی	۸۷
الگوی شماره (۱۱): فرایند پژوهش علمی	۸۸
الگوی شماره (۱۲): الگو نظام‌مند انجام پژوهش علمی	۹۰
الگوی شماره (۱۳): توسعه دانش ژئوپلیتیک در دو مسیر فکری (در اوایل سده بیستم)	۱۰۳
الگوی شماره (۱۴): برداشت تورگو از جغرافیای سیاسی	۱۴۰
الگوی شماره (۱۵): برداشت کانت از جغرافیای سیاسی	۱۴۰
الگوی شماره (۱۶): ماهیت جغرافیای سیاسی	۱۴۶
الگوی شماره (۱۷): الگوی مفهومی مؤلفه‌های جغرافیای سیاسی	۱۴۷
الگوی شماره (۱۸): الگوی مفهومی تعریف و ماهیت ژئوپلیتیک در قلمرو رشته جغرافیای سیاسی	۱۵۴
الگوی شماره (۱۹): کنش متقابل جغرافیا و سیاست	۱۷۶
الگوی شماره (۲۰): دینامیسم فضایی - سیاسی	۱۷۷

- الگوی شماره (۲۱): روابط ایدئولوژی، سیاست و فضا ۱۷۸
- الگوی شماره (۲۲): الگو فرآیند دیالکتیک تکامل فضای جغرافیایی در رابطه دینامیک فضا ۱۸۰
- و سیاست ۱۸۰
- الگوی شماره (۲۳): تأثیر هویت مکانی بر پویندگی و پایداری اجتماعی ۲۰۸
- الگوی شماره (۲۴): تأثیر حس مکان بر تعلق مکانی ۲۱۳
- الگوی شماره (۲۵): ویژگی‌های نظام سیاسی فدرال ۲۲۱
- الگوی شماره (۲۶): ویژگی‌های و تقسیم‌بندی نظام سیاسی یکپارچه یا متمرکز ۲۲۳
- الگوی شماره (۲۷): جهت‌گیری گرایش طبیعی و فرمان‌روایی در طی زمان ۲۲۹
- الگوی شماره (۲۸): کارکرد نظام سیاسی ۲۳۰
- الگوی شماره (۲۹): شناسایی ساحت‌های ۲۳۹
- الگوی شماره (۳۰): مفهوم ژئوپلیتیک از دید م. حافظ‌نیا ۲۶۱
- الگوی شماره (۳۱): الگوی مفهوم جغرافیای انتخابات ۲۶۴
- جدول شماره (۱): جدول تطبیقی مثال برای انتخاب موضوع پژوهش، روش‌شناسی و روش پژوهش ۸۸
- جدول شماره (۲): سیر تحول اندیشه در جغرافیای سیاسی ۱۲۱
- شکل شماره (۱): تورگو، بنیانگذار جغرافیای سیاسی (۱-۱) ۱۲۴
- شکل شماره (۲): تصویر صفحه نخست طرح کتاب جغرافیای سیاسی تورگو در سال ۱۷۵۱ (ویراستار شل) ۱۲۹
- شکل شماره (۳): متن اصلی و قدیمی جغرافیای سیاسی ایمانوئل کانت ۱۳۳
- شکل شماره (۴): متن جدید و بازنویسی شده جغرافیای سیاسی ایمانوئل کانت ۱۳۴

سخن‌ناشر

از نیمی که کنش و منش انسان سرشتی قلمرو محور یافت، جغرافیای سیاسی در عرصه عمل بنیاد نهاده شد. است کم تا پیش از سده هیجدهم کنش متقابل جغرافیا و سیاست در قالب علوم مختلف و نام های گوناگون ذهن بسیاری اندیشمندان و پژوهشگران را به خود جلب کرده بود. یافته‌های موجود نشر می دهند که ادبیات جغرافیای سیاسی در جهان با وجود دیرپایی مفهوم و موضوع دست کم طی یک صد سال اخیر با اُفت و خیزهای بسیار همراه بوده است که براینند نهایی آن در شکل ضعف نسبی بنیاد فلسفی این علم نمود یافته که البته ادبیات و ماهیت خود جغرافیا نیز در این باره مؤثر بوده است.

کتاب حاضر با عنوان **فلسفه جغرافیای سیاسی** به قلم دو تن از اساتید برجسته جغرافیای سیاسی کشور، یعنی دکتر محمدرضا حافظ نیا عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس و دکتر مراد کاویانی راد همکار علمی پژوهشکده مطالعات راهبردی و عضو هیأت علمی دانشگاه خوارزمی تألیف شده است. این کتاب در عرصه ادبیات جغرافیای سیاسی در نوع خود کم مانند است و برای نخستین بار در این کتاب سویه های مختلف جغرافیای سیاسی را منظر تاریخی، فلسفی و کاربردی مورد واکاوی و تحلیل قرار گرفته است. از آنجا که این کتاب یکی از دانشجویان جغرافیا به ویژه جغرافیای سیاسی ماهیت درسی و مبانی دارد انتشار آن می تواند کاربرد زیادی موجود را تا اندازه قابل توجهی رفع نماید. از این رو، پژوهشکده مطالعات راهبردی بر بنیاد و اعتبارات خود برای تقویت ادبیات بومی و راهبردی در عرصه دانشگاهی اقدام به انتشار کتاب **فلسفه جغرافیای سیاسی** کرده است. در خاتمه از همه دست‌اندرکاران انتشار این اثر به ویژه نویسندگان محترم و همچنین قطب علمی جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تشکر می‌نماید.

پیش‌گفتار

داده می‌باشد. این امر در قالب نگاره‌های و نگاشته‌های کهن گویای کنش متقابل عوامل و عناصر جغرافیایی با کنش و منش جوامع انسانی بوده است. برای نمونه در بخش گاتهای اوستا و سنگ‌نوشته‌های هخامنشی در حوزه قلمرو فرهنگ ایرانی می‌توان دیرپاترین نشانه‌ها و اندیشه‌های مربوط به جغرافیا، انسان و محیط جغرافیایی را دنبال کرد اما به گونه مدون و از منظر علمی، زایش اندیشه‌های جغرافیای سیاسی به نخستین آثار نوشته شده در حوزه فلسفه و جغرافیا به ویژه در یونان باستان بازمی‌گردد. انسان طرح دانش‌واژه جغرافیای سیاسی در سده هجدهم توسط تورگو تا امروز بیش از ۲۰۰ سال می‌گذرد. طی این مدت علم جغرافیای سیاسی، برخاسته از ماهیت علم جغرافیا، رویدادهای سیاسی و اجتماعی، فراز و فرود بسیاری پشت سر گذاشته است به گونه‌ای که امروزه شاهد طبیعی آن با آشفتگی‌ها و ابیستایی‌هایی بی‌شمار همراه شد اما به طور مشخص از سده ۱۹۰۰ به بعد این علم در جایگاه یکی از دیرپاترین رشته‌های علوم انسانی و قدیمی‌ترین رشته‌های جغرافیا روند شکوفنده‌ای در پیش گرفته و آثار بسیاری در حوزه کاربردی و بنیادی آن منتشر شده است. گراف نیست چنانچه گفته شود از این منظر پیشگام علوم جغرافیایی است. با این حال آثار منتشر شده نتوانسته‌اند نیازهای فزاینده جامعه علمی و دانشگاهی و حوزه کاربردی را برآورند. فرایند جغرافیای سیاسی کشور ما نیز با وجود کوشش‌های علمی چند دهه‌ای جدای از روند پیش گفته نبوده است به ویژه آنکه در حوزه‌های مبانی و فلسفی، این علم در آغاز راه قرار دارد. کتاب حاضر با عنوان فلسفه جغرافیای سیاسی کوششی برای برآوردن این نیاز است. بر بنیاد همین نیازها کتاب حاضر در شش فصل سامان یافته است:

در فصل نخست با عنوان کلیات، از منظر فلسفه علم به تبیین جایگاه معرفت شناسی جغرافیا پرداخته است. این فصل بر این انگاره استوار است که علم جغرافیا بر بنیادهای کمابیش ثابت و پایدار طبیعت (ژئو) و انسان جغرافیایی استوار است که طبیعت وجودی اش در حوزه نیازهای مادی و معنوی او را به نگارش و توصیف (گرافیا) پدیده‌های طبیعی سوق داده به گونه‌ای که فرایندهای پیچیده اجتماعی و زیست کالبدی که حوزه پژوهشی علوم جغرافیایی را از دیگر علوم انسانی متمایز کرده و سرشت ترکیبی این علم (انسان-محیط) جستارهای معرفت علمی آن را در پیوند با روش‌شناسی‌های مختلف اثبات‌گرایی و پس‌اثبات‌گرایی قرار داده به گونه‌ای که چنین وجهی از نیمه دوم سده بیستم تا کنون زمینه طرح انواع پژوهش‌های کمی و کیفی در مطالعات جغرافیایی را فراهم کرده است.

فصل دوم با عنوان تبیین فلسفی جغرافیای سیاسی که سرشتی اجتهادی دارد، بنیادهای فلسفی جغرافیای سیاسی را به تفصیل بررسی شده است که افزون بر آن، جستارهای مربوط به توانمندی‌های جغرافیای سیاسی در رفع اشغال و کارآفرینی جغرافیدانان نیز واکاوی شده و راه کارهای لازم پیشنهاد شده همچنین مسائل پژوهشی جغرافیای سیاسی و روش پژوهش این علم نیز تشریح شده است.

در فصل سوم با عنوان تاریخ تحول جغرافیای سیاسی، در دو بخش تکامل اندیشه در جغرافیای سیاسی و تاریخ تحول رشته جغرافیای سیاسی، تاریخ این علم با بهره‌گیری از اسناد نویافته بررسی شده است. یافته‌های موجود افزون بر بررسی دیدگاه‌های اندیشه‌های پیشگامان جغرافیای سیاسی به این نتیجه دست یافت که «آن روبرت ژاک توگ» سیاست‌مدار و اقتصاددان فرانسوی نخستین کسی است که در نیمه نخست سده بیستم دانش واژه جغرافیای سیاسی را مطرح کرد و سرفصل‌هایی برای آن نوشت.

فصل چهارم با عنوان تعریف‌های جغرافیای سیاسی، افزون بر طرح تعریف‌های مختلف که تا کنون از این علم به عمل آمده است، تعاریف یاد شده در قالب دیدگاه ربطی و علی، دیدگاه توصیفی، دیدگاه تحلیلی و دیدگاه پدیداری را واکاوی و بررسی کرده است.

فصل پنجم با عنوان مکتب‌های جغرافیای سیاسی، مکتب محیطی، مکتب ناحیه‌ای، مکتب فضایی، مکتب تعاملی و مکتب انتقادی را بررسی و از دیدگاه آنها ادبیات جغرافیای سیاسی تولید شده را تشریح کرده است.

فصل ششم با عنوان قلمروهای موضوعی جغرافیای سیاسی در دو بخش مفاهیم بنیادی در جغرافیای سیاسی و شاخه‌های تخصصی جغرافیای سیاسی بررسی و تبیین شده است. در بخش نخست، پرکاربردترین مفاهیم مورد استفاده در جغرافیای سیاسی به همراه زیرمجموعه‌های آنها تعریف شده‌اند که بسیاری از آنها از منظری نو بررسی و بیان شده‌اند. در بخش دوم نیز شاخه‌های تخصصی جغرافیای سیاسی شامل: ژئوپلیتیک، جغرافیای انتخابات، جغرافیای مرز، جغرافیای سیاسی شهر، جغرافیای سیاسی دریاها، جغرافیای سیاسی فضای مجازی و هسته‌ریزی (جغرافیای راهبردی) مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته‌اند.

در حاضر در مقام نخستین کتاب تألیفی فلسفه جغرافیای سیاسی در ایران، خالی از اشکال و کاستی نیست. از این رو در صورتی کامل‌تر خواهد شد که خوانندگان آگاه و نقاد ما را از ارائه دیدگاه‌های پیشنهادی خود بی‌اگاهانند.

این اثر را به دلایل زیر خیر که سوختند تا ما ساخته شدیم، به خانواده‌های صبورمان که به ما فرصت انجام این سهم را دادند، به اساتید ارجمند جغرافیای سیاسی که از آنها آموختیم، به صاحبان آثاری که برای ما امکان تمایل این اثر را فراهم کردند و به دانشجویان و صاحب نظرانی که با بررسی و نقد خود بر کمال آن خواهند افزود تقدیم می‌کنیم. در پایان از پژوهشکده مطالعات راهبردی و معاونت محترم پژوهشی آن که برای چاپ و نشر این کتاب اقدام کردند و نیز از دوست عزیزمان آقای سید صادق که زحمت تایپ و تنظیم آن را پذیرفتند تشکر می‌کنیم.

محمد رضا حافظ‌نیا

مراد ویاندراد

تهران - فروردین ۱۳۹۳